

De brievenbus van de tijd

Ewoud Sanders

Aan het eind van de jaren zeventig van de vorige eeuw zocht maritiem-historicus S.W.P.C. Braunius in een archief in Londen naar enkele militair-juridische stukken die verband hielden met de oorlogen tussen Engeland en Nederland. Hoewel de relatie tussen Engeland en Nederland nu alweer lang heel goed is, lag dat in de 17de en 18de eeuw anders: toen raakten deze landen tot vier keer toe met elkaar in oorlog.

Een vast onderdeel van oorlogen in die eeuwen was de kaapvaart. Kaapvaart en piraterij worden vaak door elkaar gehaald – meer daarover leest u elders in deze bundel. Hier is het van belang om te weten dat kaapvaart een door de overheid geregelde en gesanctioneerde vorm van particuliere oorlogsvaart was. Een kaper was een schipper die van de overheid het recht had gekregen om vijandelijke schepen buit te maken. Hij moest zich daarbij houden aan regels die waren vastgelegd in een zogenoemde kapersbrief.

In Engeland werden die kapersbrieven uitgegeven door de *Admiralty*. Het was het *High Court of Admiralty* dat naderhand, als een buitenlands schip was buitgemaakt, bepaalde of alles volgens de regels was verlopen, of het hier om een ‘good and lawfull prize’ ging – een rechtmatige buit of *prijs*, zoals zo’n gekaapt schip vroeger werd genoemd. Het High Court baseerde zich voor die uitspraak op bewijsmateriaal. Dat bestond ten eerste uit verklaringen van de kapers en uit uitvoerige verhoren van opvarenden van het gekaapte schip. Daarnaast dienden als bewijsmateriaal de aan boord aangetroffen documenten: de scheepspapieren, vrachtpapieren, de post en de persoonlijke papieren van de opvarenden.

Hoeveel documenten er werden aangetroffen, verschilde per schip. Een eenvoudig vissersvaartuig had slechts weinig documenten aan boord – een journaal, een zeebrief, wat rekeningen en een paar aantekenboekjes – maar aan boord van een schip naar de Oost of West of op een oorlogsschip bevonden zich grote hoeveelheden scheepspapieren, kaarten, vrachtpapieren en brieven.¹

Hoe dan ook: de door de kapers aangetroffen papieren werden overgedragen aan het High Court. Daar werden ze gearhiveerd, mede om juridische redenen: men kon namelijk tegen een uitspraak in beroep gaan.

Hoeveel Nederlandse schepen er tijdens de vier zeeoorlogen met Engeland zijn gekaapt, is niet bekend, maar het moeten er duizenden zijn geweest. Daarnaast werden schepen van andere nationaliteiten gekaapt, tienduizenden in totaal. Het archief van het High Court, dat aanvankelijk in de Londense Tower werd bewaard, kreeg daardoor een enorme omvang. Het telt honderdduizenden stukken en is honderden meters lang.

Toen Braunius in Londen onderzoek deed in het archief van het High Court, was hij op zoek naar enkele juridische stukken. Hij vond ze niet en in dat opzicht, zo schreef hij later, was zijn onderzoek ‘niet geslaagd te noemen’. Maar hij vond wel iets anders, iets dat zijn stoutste verwachtingen overtrof – de in beslag genomen papieren van duizenden gekaapte Nederlandse schepen.

‘Dozen en nog eens dozen, letterlijk volgepropt met Nederlandstalige stukken, werden aangetroffen. Commissies, aanbevelingsbrieven, cognossementen, ladingboekjes, kwitanties, zeebrieven, vrijgeleides, handelsbrieven doorspekt met nieuwtjes en schandaaltjes, maar vooral: persoonlijke brieven van en aan zeevarenden, waarvan bij sommige het zegel zelfs nog niet verbroken was. De inhoud van de dozen besloeg alle Nederlands-Engelse oorlogen.’

Braunius was niet alleen ontroerd door deze vondst, hij zag ook het grote belang ervan in. In 1980 schreef hij in een artikel getiteld ‘Het leven van de zeventiende-eeuwse zeeman: valse romantiek of werkelijkheid?’ dat het beeld van de zeeman tot dan toe veel te eenzijdig

was geweest. De zeeman was afgeschilderd als ‘ruwe zeebonk, al dan niet met een blanke pit, ongedisciplineerd en losbandig. Aan boord kan hij alleen met slaag, kielhalen en op water en brood zittend in bedwang worden gehouden. Van zijn handel en wandel aan de wal bestaat zo mogelijk een nog triester beeld: hoerewaarden, zielverkopers, vrouwen van lichte maar aangename zeden en uiteraard de drank, doen de snel berooide zeeman in arren moede weer dienst nemen voor een volgende reis.’²

Braunius begreep dat de Nederlandse brieven in Londen – hij had nog geen idee hoeveel het er waren – dit beeld konden bijstellen.

Braunius schreef zijn artikel, waarin hij als eerste acht van die brieven publiceerde, in 1980. Inmiddels zijn we 28 jaar verder. Over het leven van de zeeman zijn intussen ettelijke wetenschappelijke en populariserende boeken verschenen. Toch bleef de archiefschat in Londen jarenlang slechts in kleine kring bekend. Sinds een paar jaar is daar verandering in gekomen. Er is nu veel aandacht voor de brieven – ook in de media. Inmiddels hebben ze een overkoepelende naam: *Sailing Letters*, een aanduiding die is bedacht door Els van Eijck van Heslinga.

Sinds 2005 weten we ook hoeveel het er zijn. In dat jaar bracht journalist en historicus Roelof van Gelder zes maanden door in het gebouw van de National Archives in Kew bij Londen, waar het archief van het High Court sinds de jaren negentig is ondergebracht. Hij bekeek de inhoud van ruim elfhonderd dozen en maakte in een database (die nu op internet te raadplegen is) een eerste, globale inventarisatie. Volgens Van Gelder gaat het om ruim 38.000 brieven. Zestig procent van die brieven heeft een zakelijk karakter; veertig procent is persoonlijk van aard. Van die veertig procent zijn zo’n achtduizend brieven geschreven door ‘gewone’ mensen: zeelieden aan hun vrouw, vrouwen aan hun man, kinderen aan hun vader op zee, enzovoorts.

Is dat bijzonder? Ja, dat is heel bijzonder. Nederland telt pakweg honderdvijftig archiefdiensten. In die archieven zijn talloze stukken bewaard gebleven, maar je moet er met een lampje zoeken naar brieven of dagboeken van ‘gewone’ mensen. Als ze die al hebben gaat het om enkele stukken. Alleen in Londen liggen duizenden brieven, verspreid over een lange periode – ruim tweehonderd jaar. Bovendien vind je soms een hele reeks brieven van één persoon.

Waarom spreken brieven van en aan ‘gewone’ mensen ons zo aan? Is het niet veel spannender om brieven te lezen van beroemde wetenschappers, ontdekkingsreizigers, politieke leiders of generaals? Ja, die kunnen heel spannend zijn, vooral als de hoofdpersoon niet al te ijdel is, maar brieven van ‘gewone’ mensen spreken ons zo aan omdat wij, de lezers, ook gewone mensen zijn.

Generaals zullen het uitgebreidst schrijven over hun klinkende overwinningen op het slagveld, wetenschappers over hun baanbrekende ontdekkingen – ga zo maar door. Dat kan heel boeiend zijn, maar de meeste mensen doen geen baanbrekende ontdekkingen en voor de moderne westerse mens geldt dat de meeste veldslagen thuis worden uitgevochten, in de relatie. Een schippersvrouw die haar man aanschrijft met ‘teer beminde lief’, met ‘lieve tweede ziel’, of die in haar wanhoop uitroept ‘aag lieve God, was ik maar nooit geboren’ (de voorbeelden zijn ontleend aan het prachtboek *Kikkertje lief* van Perry Moree uit 2002) – zo’n vrouw staat ons onmiddellijk na aan het hart. De verouderde taal mag soms enige afstand scheppen, maar als je die barrière neemt dan staan de personen in de brieven al snel dichtbij, juist omdat ze zo op ons lijken.

Met dat laatste moet je natuurlijk wel oppassen. Bij het lezen van sommige brieven zou je denken dat er in de afgelopen eeuwen nauwelijks iets is veranderd. De hoogtepunten in het leven van de mens blijven geboorte, liefde en dood, de grootste zorgen hebben doorgaans betrekking op de gezondheid, de veiligheid, het gezin, geld en goederen. In grote lijnen klopt dat voor alle tijden, maar dat sommige dingen toen toch een beetje anders lagen, blijkt

bijvoorbeeld uit een brief van een zeemansvrouw die eerst twee kantjes vol babbelt over allerhande zaken, om dan – oh ja – haar man te melden dat ze weer een kind krijgen.

Er is nog iets dat je bij het lezen van deze brieven in het achterhoofd moet houden. We hebben het hier over brieven uit de 17de en 18de eeuw. In vergelijking met de rest van Europa was de alfabetiseringsgraad in de Nederlanden in die periode hoog, maar dan nog konden de meeste mensen van lage komaf niet lezen of schrijven. De brieven die wij nu van hen vinden, zijn door derden geschreven. De zeeman kreeg soms hulp van een stuurman of kapitein. De vrouwen wendden zich meestal tot een beroepsschrijver, vroeger een *openbare schrijver* geheten. We vinden brieven van verschillende vrouwen die niet alleen in hetzelfde handschrift zijn geschreven, maar die ook op dezelfde manier beginnen en eindigen. Die openbare schrijvers maakten weer gebruik van voorbeeldbrieven in stijlboeken – zie de bijdrage van Judith Brouwer hierover in dit boekje (of nog beter, zie haar uitstekende doctoraalscriptie uit 2007 getiteld *Al zeyt ghy uyt den ooge, ghy bent uyt myn herte niet. Amsterdamse brieven uit het Rampjaar 1672*).

We komen in dergelijke door derden geschreven brieven dus wel in aanraking met ‘gewone’ mannen en vrouwen, maar dan toch via een grove filter. Je kunt je trouwens afvragen hoe dat voor een zeeman geweest moet zijn, om na maanden of soms jaren een brief van zijn vrouw te ontvangen die was gesteld in een vormelijke taal die hij absoluut niet van haar kende; waarin sprake was van ‘vriendelijke groetenijssse’ en waarin we doorlopend verwijzingen vinden naar God (‘looft Godt bovenal’, ‘verhopende door Godts genade’, ‘so Gods met ons is so sal het wel gaan’, enzovoorts).

Overigens bestaan dergelijke beroepsschrijvers nog steeds in allerlei landen. In 1980, toen Braunius het bestaan van de *Sailing Letters* wereldkundig maakte, reisde ik een jaar door Latijns-Amerika. Daar kwam je die beroepsschrijvers om de haverklap tegen. Net als hun Nederlandse collega’s van lang geleden zaten ze op drukbezochte plaatsen, bij markten of kerken. Ze zaten achter een tafeltje met daarop een eenvoudige typemachine, en het waren altijd mannen.

Braunius was geraakt door de brieven die hij in Londen aantrof. Die ontroering voelt vrijwel iedereen die deze bijzondere collectie te zien krijgt. De brieven worden per doos – formaat kleine verhuisdoos – door het personeel van The National Archives aangeleverd. Van sommige dozen is de inhoud keurig geordend; nette rijen brieven achter elkaar, soms samengebonden met een touwtje. In andere dozen is het een puinhoop; de brieven en andere documenten liggen kriskras door elkaar, er liggen losse lakzegels tussen, snippers touw en papier, verroeste paperclips, de stukken zijn gescheurd, opgerold of op een grove manier met een stuk touw aan elkaar genaaid zodat je ze bijna niet kunt raadplegen zonder ze te beschadigen.

De meeste losse voorwerpen – sleutels, portemonnees, boeken, textielstalen, postzakken – zijn de afgelopen jaren uit de dozen verwijderd, maar soms kom je nog dingen tegen. Een gedroogde plant bijvoorbeeld, of zaden.

Het is bekend dat natuuronderzoekers van heinde en verre zaden, planten, insecten, vissen, vogels en andere dieren opstuurden naar collega’s in Europa, bijvoorbeeld omdat ze meenden een nieuwe soort te hebben ontdekt. Nu kijk je even in de brievenbus van de tijd en kun je zien hoe dat in zijn werk ging.

Het lezen of soms zelfs openen van zo’n brief (zo’n tien procent is nog ongeopend) is een historische sensatie van de eerste orde. Je moet wel van steen zijn om hierdoor niet geraakt te worden. Hier lees je een brief die niet voor jouw ogen bestemd is. Een brief die ooit geroofd is. Die jaren onder het stof heeft gelegen (Braunius schreef hierover in 1980: ‘Zelfs wijnliefhebbers kunnen slechts visioenen hebben van de anthracietachtige stoflaag die sommige papieren bedekt’). Je hebt hier een brief in handen die hoogstwaarschijnlijk veel

betekend zou hebben voor de geadresseerde maar die hem of haar nooit heeft bereikt. Als aanhef zie je onder meer voorbij komen: ‘Eerwaarde En Seer Geachte Lieve vrouw’, ‘waerde beminde lief’, ‘Teeder Geliefde, van mijn hart beminde en getrouwste vriendin’, ‘Mijn hart, mijn ziel.’ Als je begint te lezen, heb je het gevoel dat je iets doet wat eigenlijk niet mag. We zijn opgevoed met het idee dat je andermans post niet mag lezen. En tegelijk besef je dat die brief na al die jaren toch nog is aangekomen – bij jou, de lezer; bij u, de lezer van dit boek.

Rest de vraag: waar staan wij nu, in het onderzoek naar de *Sailing Letters*? Aan het begin. De eerste inventarisatie is gemaakt, de eerste onderzoekingen zijn gedaan – historisch, taalkundig – de brieven krijgen nu de aandacht die ze verdienen. De Koninklijke Bibliotheek heeft de eerste brieven bezorgd op internet, de grootste brievenbus ter wereld.

Maar nog steeds staan we pas aan het begin. Van de 38.000 brieven is slechts een fractie uitgetikt. Van slechts tientallen brieven zijn de historische omstandigheden onderzocht, zodat we meer te weten zijn gekomen over de afzenders, de ontvangers, de omstandigheden waaronder het schip is geakaapt.

Wat dat laatste betreft doen zich gelukkig ook nieuwe onderzoeksmogelijkheden voor. Hoewel de bemanningen van de Nederlandse schepen was opgedragen dat zij zich tegen kapers moesten verdedigen, verliep het kapen doorgaans relatief ordelijk. Ook de kapers hielden zich meestal gedeisd: de gevangenen mochten niet ruw worden behandeld en er mocht – aldus een bepaling uit 1780 –, geen sprake zijn van ‘violence to male prisoners, or indecency to female prisoners’.

Dat het er af en toe toch ruig aan toe ging, blijkt onder meer uit berichten uit *The Times*. Zoals gezegd werd een geakaapt schip een *prize* genoemd, een geakaapt Nederlands schip was een *Dutch prize*. Wie nu zoekt op ‘Dutch prize’ in de leggers van *The Times*, die is gedigitaliseerd van 1785 tot 1985, vindt tientallen interessante artikelen, die ons meer vertellen over de context en het verloop van de kapingen.

Zo lezen we in *The Times* van 19 oktober 1797: ‘Nóg zeven van de vloot van admiraal Duncan, waaronder de *Director*, zijn hier aangekomen: twee andere, en nog een Nederlandse prijs, zijn in zicht. [...] De Nederlandse admiraal De Winter heeft zich zeer dapper gedragen: hij streed tot hij aan één zijde nog maar zes kanonnen had die konden vuren; zijn kapitein, bij wie beide dijnen zijn afgeschoten, is zondagochtend gestorven.’

En dit is slechts één nieuwe bron; de komende jaren zullen honderden Engelse kranten via internet toegankelijk worden, ook uit de 17de eeuw.

Dit boekje, met bijdragen van twintig deskundigen, is het eerste in een reeks. Ik wens de makers én de lezers toe dat er nog vele delen zullen volgen. Stof genoeg.

Noten

1. Deze en de vorige alinea zijn gebaseerd op het rapport *Sailing letters. Verslag van een inventariserend onderzoek naar Nederlandse brieven in het archief van het High Court of Admiralty in The National Archives in Kew, Groot-Brittannië* (2005) van Roelof van Gelder.
2. S.W.P.C. Braunius in: *Mededelingen van de Nederlandse Vereniging voor Zeegeschiedenis* (1980) 40/41 (oktober), p. 11.

[Gepubliceerd als ‘Woord vooraf’ in het *Sailing Letters Journaal* 1, 2008, pp. 9-13]